

Войтович Олексій Іванович

Американо-британські «особливі відносини» в умовах згортання міжнародної розрядки (1977–1981 рр.)

УДК 94(73:410):327"1977/1981"

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-5.22>

Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Войтович Олексій Іванович
кандидат політичних наук, доцент
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Всеволода Змієнка, 2, Одеса,
Україна
ORCID: 0009-0000-1524-9915

Розглядаються американо-британські «особливі відносини» у період 1977–1981 рр. Метою статті є дослідження американо-британських «особливих відносин» в умовах згортання розрядки у другій половині 1970-х – на початку 1980-х років. При цьому автором за допомогою аналізу мемуарної літератури, як основного та унікального джерела дослідження, вирішувались завдання: порівняти думки політичних діячів про політиків, американо-британські відносини та їх розвиток у зазначений період; надати оцінку політиці двох країн в умовах згортання розрядки міжнародних відносин. Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано методи: порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об'єктивного висвітлення предмету наукової розробки. Американо-британські відносини у період діяльності президента Дж. Картера і прем'єр-міністрів Дж. Каллагена і М. Тетчер були досить інтенсивними. Лідери обох країн намагались розв'язати важливі постколоніальні проблеми та усунути фінансово-економічні протиріччя, які були наслідком енергетичної кризи першої половини та кінця 1970-х років. Разом з тим, на двосторонні відносини впливав суперечливий характер міжнародної розрядки у зазначений період: її згортання чергувалось з певним потеплінням у відносинах «Схід–Захід». У свою чергу на розрядці, як і на американо-британських відносинах, позначились внутрішні процеси в обох країнах. Дискусія навколо ратифікації Договору ОСО-2 (як і його тривале вироблення) свідчила про консервативний зсув в політичному житті. Він, зрештою, привів до влади у Вашингтоні та Лондоні політиків-однодумців, які виступили за відкидання розрядки і відновлення світового лідерства США у союзі з Великобританією.

Ключові слова: американо-британські «особливі відносини», розрядка, обмеження стратегічних озброєнь, відносини «Схід–Захід», зовнішня політика, стратегічний інтерес, геополітичне протистояння, ратифікація.

Вступ. Дж. Каллаген очолив лейбористський уряд Великобританії у квітні 1976 р. Міністр фінансів в його уряді Д. Хілі писав, що попри фінансово-економічні та соціальні проблеми і загострення ситуації у Північній Ірландії, «Джим Каллаген більшу частину свого часу був кращим з післявоєнних прем'єр-міністрів Великобританії після Еттлі» [7, р. 447]. Каллаген мав дружні відносини з президентом Фордом і був зацікавлений у його перемозі на президентських виборах [10, р. 609].

Президентська кампанія 1976 року в США з самого початку характеризувалась посиленням консервативних настроїв в правлячій Республіканській партії, що негативно позначилось на міжнародній розрядці. (Під кінець президентства Форда праві політичні сили Америки дуже різко критикували навіть саме слово «розрядка» [14, р. 337].) Вже у лютому Дж. Форд вирішив не продовжувати до кінця виборів переговори з Радянським Союзом щодо контролю над стратегічним озброєнням [10, р. 1059]. Кандидат в президенти від Демократичної партії Дж. Картер розглядав такий підхід республіканців як помилковий і вважав за потрібне докласти зусиль для продовження переговорів з обмеження стратегічних озброєнь (ОСО) [4, р. 221]. Разом з тим, він обіцяв припинити практику Ніксона і Форда, коли за рахунок стратегічних інтересів і «реальної політики» Кіссінджера, у зовнішній політиці ігнорувались інші цін-

ності, наприклад, права людини [12, р. 199]. Лідер Консервативної партії і опозиції М. Тетчер потім писала, що права людини в зовнішньополітичних планах Картера посіли провідне місце [21, р. 364]. В цілому погляди Дж. Картера щодо політики розрядки визначались формулою: співробітництво і суперництво. На президентських виборах 2 листопада він здобув перемогу.

У перехідний період адміністрацію Форда і команду Картера характеризували консервативний зсув і суперечливість. Міністр оборони Д. Рамсфельд, після зустрічі з Дж. Картером і У. Мондейлом у Пентагоні 10 грудня, був переконаний і водночас занепокоєний (Картер тоді висловився за переговори, а не конфронтацію з СРСР), що обраний президент «сповнений рішучості змінити багато чого (протилежно тому. – О.В.), що було зроблено в роки правління Ніксона і Форда» [18, р. 239–240]. А держсекретар Г. Кіссінджер, згадуючи 36. Бжезинського напередодні інаугурації президента, писав, що той своїм ставленням до зовнішньополітичних досягнень, демонстрував намір не розвивати їх, а суттєво змінити [10, р. 1063].

Метою статті є дослідження американо-британських «особливих відносин» в умовах згортання розрядки у другій половині 1970-х – на початку 1980-х років. При цьому автором за допомогою аналізу мемуарної літератури, як основного та унікального джерела дослідження, вирішували-

лись **завдання**: порівняти думки політичних діячів про політиків, американо-британські відносини та їх розвиток у зазначений період; надати оцінку політиці двох країн в умовах згорання розрядки міжнародних відносин.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано **методи**: порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об'єктивного висвітлення предмету наукової роботи.

Результати. 20 січня 1977 року Дж. Картер склав присягу президента США. Нова адміністрація, на думку міністра закордонних справ Великобританії Д. Оуена, «швидко створила свій власний радикальний зовнішньополітичний порядок денний», який «був погано продуманий». Але, продовжував він, «бродіння у Вашингтоні» допомогло британцям мислити по-новому в питаннях прав людини, обмеження звичайних озброєнь та нерозповсюдження ядерної зброї [14, р. 260]. І тут варто звернути увагу на зовнішньополітичні погляди глави Білого дому, провідних членів його адміністрації та на боротьбу між ними за вплив на президента у прийнятті рішень.

Політичні погляди Дж. Картера сформувались у післявоєнні роки. Він захоплювався Г. Труменом, консервативне президентство якого було для нього, президента, взірцем. На думку Картера багато проблем із тієї епохи («Близький Схід, Китай, нафта і природний газ, Польща, ядерна зброя, радянський авантюризм, права людини, боротьба з ліберальним крилом Демократичної партії») залишались актуальними і мали великий вплив на його власну адміністрацію [4, р. 70]. Держсекретар С. Венс зазначав, що вони з президентом «вірили в необхідність продовження розрядки, але погодились, що вона повинна бути взаємною» з боку СРСР [22, р. 31]. Після травневої зустрічі 1977 року у Лондоні М. Тетчер писала, що Картер «був палко відданий ідеї роззброєння» і надав «нового імпульсу» американо-радянським переговорам з ОСО, які свого часу провів президент Форд [21, р. 365]. Але проблема полягала в тому, що переслідуючи ідеальну мету – радикальне скорочення ядерної зброї, Картер, по суті, відкинув досягнуті у листопаді 1974 р. владивостокські домовленості. І тим самим, як справедливо зазначив міністр-лейборист Д. Хілі, не дивлячись на дуже серйозне ставлення до роззброєння, «зірвав переговори з роззброєння на довгі місяці» [7, р. 436]. Разом з тим, віце-президент У. Мондейл і Д. Оуен виділяли такі якості Дж. Картера, як «фундаментальну порядність», «моральну впевненість», принциповість і «романтичну жилку», а держсекретар С. Венс – притаманний президенту демократизм і шанобливе ставлення до старших посадових осіб, як до рівних [12, р. 188], [14, р. 319], [22, р. 35].

Радником президента з національної безпеки був Зб. Бжезинський, який до переходу в Раду наці-

ональної безпеки (РНБ) працював професором Колумбійського університету. Він поділяв право-консервативні погляди і був максимально готовий зосередити свою енергію у Білому домі на досягнення трьох основних цілей: посиленні ідеологічного впливу Америки на весь світ; покращенні її стратегічного становища; відновленні політичної привабливості серед країн «третього світу» [1, р. 3]. Саме у стратегічних питаннях заступник держсекретаря У. Кристофер відзначав напруженість між Зб. Бжезинським і держсекретарем. «Венс був сповнений рішучості, – писав Кристофер, – побудувати американо-радянські відносини, які покращили б перспективи контролю над озброєнням. Збіг, з його польським походженням, був вороже налаштований щодо СРСР і шукав будь-яку можливість зашкодити їм» [6, р. 88]. (Так, Бжезинський розглядав громадянську війну в Анголі та ситуацію на Африканському Розі виключно в контексті геополітичного протистояння «Схід–Захід», а тому заявляв, що «розрядка померла в пустелі Огаден» у той час, як Венс порівнював такий підхід з «пострілом собі в ногу» і вважав ці проблеми регіональними [1, р. 139, 189], [22, р. 24, 87–88], [14, р. 335–336].) З оцінкою, даною Кристофером Бжезинському, був згодний і Г. Кіссінджер. Екс-держсекретар відстоював прагматизм щодо національної безпеки, і його турбувала зовнішня політика, сформована значною мірою ідеологами, оскільки вони були «схильні виводити суспільства і міжнародні системи за межі їх можливостей» [10, р. 1073, 1076]. Про свого давнього порядного друга Венса Кіссінджер писав, що він був дуже добре інформованим і з поглядами близькими до його власних, тому «був гарантом продуманої політики» [10, р. 1064].

Держсекретар зазначав, що перед прийняттям рішень президент Картер прагнув їх детального обговорення вищими посадовцями його адміністрації. «Я підтримував колегіальний підхід з одним критичним застереженням, – продовжував Венс. – Тільки президент і його державний секретар повинні нести відповідальність за публічне визначення зовнішньої політики адміністрації» [22, р. 35]. Але, за словами Венса, практика Бжезинського, коли він «все більше намагався взяти на себе роль політичного оратора», призводила до розбіжностей в публічних заявах держсекретаря і радника президента, створювала враження ніби «адміністрація не знає своєї власної думки» і зрештою «стала серйозною перешкодою» для проведення зовнішньої політики [22, р. 35–36]. Можливо з цієї причини У. Мондейл писав, що не був упевнений в тому, що керівництво Конгресу США коли-небудь розуміло Картера [12, р. 188]. Відповідь на те, чому саме так відбувалось полягала у наступному.

Дж. Картер вважав радника з національної безпеки «концептуаліста» Зб. Бжезинського, з яким зустрічався щодня, «першокласним мислителем»

і «проникливим у своїх аналізах», хоча і «самим суперечливим членом» президентської команди. Президент знав, що Бжезинський вірив у «сильну оборону» Сполучених Штатів, був «агресивним та амбіційним» і у спірних питаннях міг бути схильним до надто різких висловлювань. Але Картер підтримував його, тому що хотів, щоб остаточні зовнішньополітичні рішення приймалися президентом, в Овальному кабінеті, а не Державним департаментом. Однак це не заважало йому заохочувати «природну конкуренцію» між Білим домом і Держдепартаментом, щоб мати більше точок зору на розв'язання міжнародних проблем [4, р. 53–57].

На початку березня 1977 р. президент Дж. Картер приймав прем'єр-міністра Великобританії Дж. Каллагена, який став першим європейським гостем Білого дому. Прем'єр-міністр, переконаний атлантист, хотів встановити свої власні особисті відносини з новим президентом. За словами Д. Оуена, баптисти і колишні фермери Картер та Каллаген швидко знайшли спільну мову і розглядали американо-британські відносини як «особливі» [14, р. 282, 285]. Прем'єр-міністр з теплотою згадував цей візит і був переповнений бажанням показати президенту свою країну («щось відмінне від стандартного туру по Лондону, Оксфорду та Стратфорду») [2, р. 481]. У переговорах брали участь С. Венс і Д. Оуен, якого Каллаген вважав «енергійним та готовим прийняти нові ідеї» [2, р. 448]. Британський міністр розглядав відносини з США, як «найбільш важливі для процвітання й безпеки» його країни [14, р. 283]. У ході зустрічі обговорювались питання про нерозповсюдження ядерної зброї, становище в Родезії (майбутня Зімбабве) і політика санкцій щодо Південноафриканської Республіки, де панував режим апартеїду [14, р. 282–286]. Д. Хілі згадував, що Д. Оуен «гарно ладив зі своїм американським колегою Саєм Венсом» [7, р. 458]. У свою чергу держсекретар вважав Оуена «самим ефективним та винахідливим міністром закордонних справ» і ставився до нього з повагою [22, р. 262]. І згодом у них склались дружні відносини. Під час зустрічі Венс і Оуен працювали над підготовкою нової мирної ініціативи щодо Родезії з метою врегулювання шляхом переговорів у 1978 р., якщо це буде можливо [22, р. 263]. У липні 1977 р. Оуен відвідав Вашингтон для обговорення американо-британської політики щодо Африки. Бжезинський тоді зробив для себе висновок, що у Сполучених Штатів немає базової концепції того, «чого ми хочемо досягти в Африці» [1, р. 140]. Восени того ж року Венс і Оуен розбирали у Лондоні врегулювання в Набії, ситуацію в Родезії і можливість застосування ембарго на постачання нафти режиму в Преторії [14, р. 299].

Слід зауважити, що США, Великобританія та інші західноєвропейські країни, Канада і Японія продовжували потерпати від наслідків енергетичної

та економічної кризи 1973–1975 рр. Представник лівого крила Лейбористської партії К. Лівінгстон писав: «Тривала економічна депресія, вразивши економіку країн Західної Європи після нафтової кризи 1973 року, не має ознак закінчення» [11, р. 253]. Екс-глава уряду консерваторів Е. Хіт зазначав, що британська промисловість знаходилась в анархічному стані. «У ті часи взагалі не було ясно, чи має капіталізм майбутнє», – писав він [8, р. 598]. Розв'язання енергетичних, фінансово-економічних і соціальних проблем вимагало об'єднання зусиль, тому у листопаді 1975 р. лідери вищезазначених промислово розвинених країн зібрались на свою першу зустріч у Рамбуйє. Згодом вони стали регулярними. «Велика сімка» (вперше у такому форматі) зібралась у червні 1976 р. (Пуерто-Рико), у травні 1977 р. відбувся лондонський саміт, а у липні 1978 р. – боннський.

Лондонська та боннська зустрічі, разом з тим, оголили тривалі фінансові і торговельно-економічні протиріччя між країнами «сімки». Так, британський міністр фінансів Д. Хілі зазначав, що Сполучені Штати споживали нафти більше ніж будь-яка інша західна країна (до того ж за ціною нижчою від світової) і не бажали скорочувати об'єми її імпорту, а «зростаюча слабкість долара загрожувала стабільності західної фінансової системи» [7, р. 452]. На «плаваючий курс долара», як «причину тертя між країнами „великої сімки“» вказував і Дж. Каллаген [2, р. 486]. Канцлер ФРН Г. Шмідт, занепокоєний (як і багато інших керівників) майбутнім світової економіки, дратувався тим, що американський президент проводив економічну політику лише в інтересах своєї країни [2, р. 487–488]. На зустрічі у Бонні (Картер з самого початку президентства з підозрою ставився до Шмідта, тому спершу відмовився їхати до Західної Німеччини [13, s. 176]) Каллаген запропонував скоротити споживання Америкою енергосиїв з чим президент погодився і зобов'язався до кінця 1980 р. підвищити ціни в США на нафту до рівня світових [7, р. 452]. Г. Шмідт задля цього пообіцяв простимулювати економічне зростання ФРН на 13 млрд. марок [13, s. 192]. Після Бонну Дж. Каллаген зробив висновок, що в умовах взаємозалежності, такі саміти «сприяють усвідомленню політичного і економічного шляхів розв'язання світових проблем» [2, р. 497].

Напередодні лондонського саміту відбулась друга зустріч президента Картера та прем'єр-міністра Каллагена, яка мала на меті закріпити особисті відносини між двома лідерами. Зб. Бжезинський згадував, що він «був вражений тим, як швидко Каллагену вдалось зарекомендувати себе улюбленцем Картера» [1, р. 291]. Вони разом відвідали родовий дім Джорджа Вашингтона у Ньюкасл-апон-Тайні (там президент виступив з промовою перед тридцятьма тисячами британців), Вестмінстерське абатство та інші місця. Була зустріч

з королевою Єлизаветою II та королевою-матір'ю. Перед початком саміту, згадував Дж. Картер, «я вже був знайомий з багатьма внутрішніми проблемами Британії» [3, р. 145–147]. І він міг розраховувати на підтримку прем'єр-міністра [1, р. 291], як і прем'єр-міністр міг покластись на американського президента [3, р. 128].

Саміт «великої сімки» у Лондоні проходив 7–8 травня 1977 р. і виявив ще одну рису характеру Дж. Картера. Д. Оуен писав: «Він був дуже одержимий дрібницями, щоб буди здатним достатньо відсторонитись від складнощів міжнародних відносин, і це, ймовірно, згубило його як президента» [14, р. 319]. А 10 і 11 травня, там само відбулась зустріч глав держав і урядів країн-членів НАТО. Дискусії, окрім фінансово-економічних, точились ще навколо декількох важливих питань. Одним з них було про наслідки розповсюдження ядерної зброї, отриманої з цивільних програм ядерної енергетики. Картер натякнув, що не слід довіряти ФРН у ядерному питанні, і тим самим зіпсував відносини зі Шмідтом, відомим своїм виступом у Бундестазі за часів Аденауера проти реваншистів із ХДС/ХСС [14, р. 320–321], [13, с. 76–79]. У подальшому в цьому питанні спостерігалось протистояння Картера–Каллагена, з одного боку і Жискар д'Естена–Шмідта, з іншого [14, р. 329]. Другим обговорюваним питанням була ініціатива, рішуче висунута саме американським президентом, про 3-процентне збільшення витрат країнами НАТО на оборону у відповідь на зростання, як вважалось, радянської військової могутності. І Дж. Каллаген, який рік назад переконав лейбористів в необхідності обмеження державних витрат, підтримав Дж. Картера [14, р. 321]. Таким чином президент задовольнив «яструбів», які критикували його за те, що він ототожнював себе з розрядкою [14, р. 337]. Як зазначалось вище, погляди Дж. Картера щодо політики розрядки, а тепер і практичного втілення її, залишались суперечливими. Такими ж вони були і у Дж. Каллагена, який разом з Г. Шмідтом упродовж весни–літа 1977 р. намагався переконати президента (і його радника з національної безпеки) в необхідності продовження американо-радянських переговорів з ОСО [1, р. 165].

У вересні 1977 р. М. Тетчер, перебуваючи у США як лідер опозиції, зустрілась вдруге з президентом Картером. Він висунув нову «ініціативу всебічного ядерного мораторію», з якою вона не погодилась, як і не підтримала його політику ядерного роззброєння. «Я вірила в життєву необхідність надійних засобів ядерного стримування, – писала вона, – і знала, що ядерна зброя повинна досліджуватись, щоб бути надійною» [21, р. 367]. Колега Тетчер П. Каррінгтон вважав її «людиною дивовижної твердості мети і цілісності характеру» [17, р. 274]. Все це разом пояснює чому Тетчер з 1975 р. залишалась прихильницею правого рес-

публиканця Р. Рейгана: вона поділяла його погляди щодо необхідності зміцнення оборони за рахунок політики розрядки. «У листопаді 1978 р., – згадувала вона, – ми знову зустрілись у моєму кабінеті у Палаті громад» [21, р. 372]. Не всі будуть у захваті від її союзу з Рейганом. К. Лівінгстон потім писав, викриваючи зловживання владою з боку американців: «США використовували Великобританію у якості своєї першої лінії оборони упродовж сорока років і зроблять все можливе, що в їх силах, щоб зберегти таку перевагу» [11, р. 88–89]. А прем'єр-міністр Тетчер у роки президентства Рейгана, за його словами, «займала найбільш по-рабськи проамериканську позицію» [11, р. 230]. У Палаті громад Тетчер назвуть «пуделем Рональда Рейгана» [19, р. 340]. Великобританія «не може поводити себе як придаток Сполучених Штатів», – так вважатиме колишній прем'єр-міністр і палкий прихильник ЄЕС консерватор Е. Хіт [8, р. 618].

Близькосхідне врегулювання, економічне зростання і валютна стабільність (а точніше нестабільність долара як світової резервної валюти при відсутності у американців якої-небудь політики щодо його стабілізації [14, р. 367]) розглядались президентом Картером і прем'єр-міністром Каллагеном під час візиту останнього до Вашингтону наприкінці березня 1978 р. Крім того прем'єр-міністр пропонував президенту призупинити, скоротити і не продовжувати виробництво нейтронної зброї та не розгортати її на території Великобританії. Невдовзі Дж. Картер прийняв рішення взагалі відмовитись від такого озброєння [4, р. 232–234]. Ця зустріч була покликана підготувати липневий саміт «великої сімки» у Бонні. Не без труднощів була досягнута домовленість про необхідність узгоджених дій «сімки» у ключових фінансово-економічних питаннях. «Я був задоволений результатом цього 24-годинного візиту», – згадував Дж. Каллаген [2, р. 491].

Зустріч глав держав і урядів країн НАТО у Вашингтоні у травні–червні 1978 р. була прикладом успішного співробітництва Дж. Картера і Дж. Каллагена при обговоренні ситуації в Африці. Їм вдалось протистояти силам, що виступали за конфронтацію у відносинах «Схід–Захід». Радник Зб. Бжезинський намагався переконати Дж. Картера обрати жорстку лінію поведінки щодо ситуації в Заїрі, яку він розглядав як протистояння між «Сходом» і «Заходом». Дж. Каллаген закликав президента бути обережним і не розглядати проблему в такому контексті. В ході приватної зустрічі у Білому домі прем'єр-міністру вдалось переконати Дж. Картера «не підтримувати лінію Бжезинського», яка могла б стати повторенням помилки Г. Кіссінджера щодо Анголи у 1975 р. [14, р. 372–374]. Після цієї зустрічі у Вашингтоні міністр закордонних справ Д. Оуен зробив красномовний висновок, який відповідав силам розрядки: «В інтересах Британії

і Заходу, щоб Сай Венс, а не Збіг Бжезинський, домінував у консультуванні президента з зовнішньої політики» [14, р. 374].

Наприкінці літа 1978 р. Зб. Бжезинський відбув до Європи з метою з'ясувати чи будуть згодні Дж. Каллаген, Г. Шмідт і В. Жискара д'Естен зустрітись з президентом Дж. Картером на початку 1979 р. для конфіденційного обговорення ядерних питань [14, р. 380]. В самих же американсько-британських відносинах восени того року на перший план вийшло обговорення проблем відносин «Схід–Захід» і перспектив переговорів з обмеження стратегічних озброєнь (ОСО-2). Крім того актуальними залишались взаємодія двох країн проти расистського режиму Я. Сміта в Родезії [2, р. 529–531] і формулювання послідовної стратегії щодо шахського Ірану [14, р. 399].

На зустрічі лідерів США, Великобританії, Франції і ФРН у Гваделупі 5–6 січня 1979 р. (вона мала швидше характер консультації) обговорювалось питання, яке вперше офіційно підняв перед Дж. Картером Дж. Каллаген, про заміну застарілих балістичних ракет «Поларіс» новим класом балістичних ракет «Трайдент» для ефективного британського ядерного стримування, і чи може у такому разі Британія розраховувати на допомогу Сполучених Штатів [2, р. 554], [14, р. 403]. Окрім того американський президент хотів, щоб союзники підтримали його у майбутньому, коли Сенат займеться ратифікацією Договору ОСО-2 [2, р. 543]. Картер також хотів, щоб союзники дали дозвіл на розгортання на своїй території нових американських ракет середньої дальності у відповідь на нові радянські ракети такої ж дальності СС-20 [4, р. 240–241].

Варто зазначити, що напередодні зустрічі у Гваделупі С. Венс поділився з Дж. Картером своїм «великим занепокоєнням» тим, що американська політика та інших країн НАТО щодо КНР не зовсім «зберігала відчуття міри та реалізму» і у радянського керівництва виникло занепокоєння ймовірним «мовчазним оточенням» його країни Північно-атлантичним альянсом та Китаєм [22, р. 120]. Не дивлячись на такий зовнішньополітичний результат, критика президента з боку «правих» не припинялась. Конгресмен-республіканець «яструб» Р. Чейні (у майбутньому один з впливових діячів республіканських адміністрацій) писав, що після двох років перебування Картера у Білому домі його адміністрація абсолютно не справила на нього враження. На думку Чейні Картер-президент для Демократичної партії став скоріше «недоліком», і він не надав допомоги іранському шаху під час революції [5, р. 123, 136].

З початком нового року не стало менше труднощів і для уряду Дж. Каллагена. Консерватори критикували його і експлуатували в своїх політичних інтересах «зиму незадоволення» 1979 року. Як виявилось лише з однією метою: виграти парламент-

ські вибори. (Діяльність консервативного уряду М. Тетчер призведе до глибокої рецесії: випуск промислової продукції в країні у 1979–1981 рр. впаде на 17%, а кількість безробітних зросте до 2 мільйонів [11, р. 20, 290]. Міністр оборони в її уряді Ф. Пім пояснив економічний спад «вибухом цін на нафту», який посилювався «завищенням курсом фунта – ще одним ефектом „монетаризму“», якого Тетчер дотримувалась і не планувала відступатись [15, р. 7–8].) На виборах 3 травня у Палату громад лейбористи програли. На думку Д. Хілі уряд Дж. Каллагена зазнав поразки через фінансово-економічні причини та відсутність надійної більшості у парламенті, а самовпевненість прем'єр-міністра, викликана його успіхом, разом з фізичним виснаженням «затуманили його розсудливість» [7, р. 447–448].

Прем'єр-міністр М. Тетчер сформувала уряд на початку травня 1979 р., а наприкінці червня взяла участь в економічному саміті «великої сімки» у Токіо. Там вона вперше з'явилась на світовій сцені у якості прем'єр-міністра. Прибувши до японської столиці, М. Тетчер одразу зустрілась з американським президентом до якого, як і раніше, ставилась критично. «Джиммі Картер не міг не подобатись, – писала прем'єр-міністр. – ...Але він прийшов до влади як бенефіціар „уотергейту“, а не тому, що переконав американців в правильності свого аналізу навколишнього світу» [20, р. 68]. Тетчер хотіла довести Картеру, що, підписавши Договір ОСО-2, він помиляється щодо «доброї волі Радянського Союзу», який разом зі своїми союзниками «протягом декількох років проводив політику скритої агресії, у той час як Захід ослабив свою оборону» [20, р. 65]. Для прем'єр-міністра оборона і озброєння йшли пліч-о-пліч. Втім, в її уряді були й ті, хто думав інакше. Міністр оборони Ф. Пім писав, що «роззброєння й оборона повинні йти поруч» і, що «в ядерну епоху ні перше, ні друге не може забезпечити безпеку саме по собі», тому потрібен «діалог і взаєморозуміння» зі «Сходом» [15, р. 55, 62]. Згодом Ф. Пім був відправлений у відставку, оскільки М. Тетчер була переконана в тому, що в її уряді повинні бути виключно ті, хто мислить як вона і бажає підтримувати свого прем'єр-міністра [7, р. 488–489].

На саміті розглядалися політичні і економічні проблеми від яких залежало економічне виживання «сімки», зокрема обмеження імпорту, стабілізація світових цін (країни ОПЕК стрімко підняли ціни на нафту на 60%), економія енергоносіїв (в першу чергу Сполученими Штатами і Канадою) та інші проблеми [4, р. 118]. За словами британського міністра фінансів Дж. Хау, Тетчер на саміті була «справжньою зіркою» [9, р. 138]. А Дж. Картер зробив такий запис у щоденнику 29 червня 1979 р.: «Маргарет Тетчер – жорстка жінка, дуже самовпевнена, вольова, не може визнати, що вона

чого не знає. Однак я думаю, що вона буде гарним прем'єр-міністром Великобританії» [4, р. 119].

Напередодні токійського саміту, 18 червня у Відні був підписаний американо-радянський Договір ОСО-2. Вважалось, що договір буде кроком уперед на шляху обмеження ядерних озброєнь і роззброєння в цілому. Віце-президент У. Мондейл виступав з промовама на користь ОСО-2, справедливо рахуючи, що договір встановить контроль над озброєннями [12, р. 214]. Держсекретар С. Венс підкреслив у Сенаті, що нератифікація Договору ОСО-2 викличе недовіру до США з боку союзників, які рішуче підтримали договір [22, р. 356]. Але, на відміну від радянської сторони, американці не ратифікували договір, хоча дотримувались його [3, р. 150]. Як стверджував Дж. Картер перешкодою для його ратифікації Сенатом США стала «бригада радянських військ на Кубі» [4, р. 267]. Про те, що на Кубі може бути радянська військова частина президента попередив 24 липня його радник з національної безпеки Зб. Бжезинський. А 14 серпня він вже проінформував Картера, що на Кубі «зараз знаходиться справжня радянська бригада» і, за його словами, «президент виглядав дуже схвильованим» [1, р. 346–347]. Звіти про її виявлення американською розвідкою, писав Картер, були оприлюднені на початку вересня 1979 р., під час святкування Дня праці [4, р. 267]. У зв'язку з виявленням радянської військової частини на Кубі Бжезинський зазначив, що «це зірвало ОСО, імпульс ОСО був втрачений» [1, р. 189]. Варто підкреслити, що до введення радянських військ в Афганістан наприкінці грудня, що, за словами Бжезинського, «зробило ратифікацію немислимою» [1, р. 193] було ще далеко.

Однак правда полягала в тому, що радянська сухопутна військова частина не представляла ніякої загрози Сполученим Штатам і знаходилась на Кубі, як зазначав С. Венс (у 1962–1964 рр. він був міністром армії США і заступником міністра оборони до 1967 р.), ще з Карибської кризи у жовтні 1962 р. [22, р. 359]. Про це знали всі американські президенти у тому числі Картер, про що він і писав на сторінках спогадів [4, р. 268]. З точки зору С. Венса питання про бригаду було важливим і його потрібно було розв'язати, але, писав держсекретар, «воно не було достатньо серйозним, щоб виправдати атмосферу „кризи“, і безумовно не було причиною для втручання в ратифікацію Договору ОСО» [22, р. 361]. Е. Хіт розцінив нератифікацію договору Сенатом США, як «руйнівну» [8, р. 617]. Політична атмосфера, що склалась у Сполучених Штатах, свідчила про натиск правих сил, які не бажали розрядки. Дж. Картер відносив до таких політичних діячів Р. Рейгана [4, р. 270]. (В свою чергу Рейган вважав адміністрацію Картера «катастрофою в сфері національної безпеки» [16, р. 205].) В оточенні Картера представником таких сил, «яструбом» був його радник з національної безпеки, який

розглядав будь-які регіональні конфлікти (у тому числі на Африканському Розі) виключно крізь призму протистояння «Схід–Захід» і вважав, що Сполучені Штати повинні були реагувати на них тільки жорстко. «Коротко кажучи, – продовжував Зб. Бжезинський, – недостатня реакція породила надмірну реакцію. Ось чому я час від часу вживаю фразу „ОСО похований в пісках Огадену“» [1, р. 189]. Підводячи підсумок, Дж. Картер написав: «Наша нездатність ратифікувати Договір ОСО-2 і забезпечити ще більш далекосяжні угоди з контролю над ядерним озброєнням стала самим великим розчаруванням мого президентства» [4, р. 271]. А 12 грудня 1979 р. за ініціативою Г. Шмідта Рада НАТО прийняла «подвійне рішення» про доозброєння країн НАТО [13, s. 102, 223].

16 грудня 1979 р. прем'єр-міністр М. Тетчер відвідала США. Це був короткостроковий візит на запрошення президента Дж. Картера і перший у якості глави уряду. У своїй промові в Білому домі Тетчер «підтримала провідні позиції США на Заході» [20, р. 86]. Міністр закордонних справ П. Каррінгтон згадував, що це був гарно організований теплий і дружній прийом [17, р. 331]. С. Венс з повагою писав про британського колегу, вважаючи П. Каррінгтона «мудрою і досвідченою людиною» [22, р. 295]. Однак двосторонні відносини мали проблеми. У М. Тетчер і П. Каррінгтона була інша концепція американо-британських відносин щодо Родезії, в якій провідну роль повинна була грати Британія [22, р. 297]. (На думку Зб. Бжезинського проблема Південної Африки не обмежувалась Родезією і була куди більш складною, фундаментальні контури якої адміністрація Картера почала усвідомлювати під кінець перебування у Білому домі [1, р. 143].) Тетчер вбачала у загостренні ситуації в Північній Ірландії у другій половині 1979 р. антибританську діяльність ірландського республіканського лобі в Конгресі США [20, р. 58]. Сам візит проходив в умовах різкого загострення американо-іранських відносин, викликаного взяттям іранцями в заручники співробітників американського посольства в Тегерані 4 листопада. «Останній рік мого перебування на посаді, – згадував Дж. Картер, – був самим напруженим і неприємним у моєму житті» [3, р. 171]. Р. Чейні також писав, що криза з заручниками в Ірані переслідувала Картера в останній рік президентства [5, р. 136].

Отже, для президента розв'язання кризи мало першорядне значення, і тому він був розчарований позицією Лондона, який відмовився заморозити (відповідно до указу президента) іранські депозити в американських банках за кордоном. Британський міністр фінансів Дж. Хау писав, що вони, звичайно, хотіли перемогти терористів, «але у той же час були сповнені рішучості зберегти репутацію Лондона як центра, де інвестиції не можуть бути обмежені за політичними мотивами» [9, р. 178]. Про

своє розчарування союзниками згадували У. Мондейл і С. Венс [22, р. 381]. Віце-президент писав, що «союзники пропонували риторику підтримки», але коли виникала загроза постачанню нафти з Ірану, одразу відступали; не підтримали Сполучені Штати в ООН у питанні санкцій щодо Тегерану [12, р. 254]. «Резолюція 461 (Ради Безпеки ООН від 31 грудня 1979 р. – О.В.), – зазначав С. Венс, – підкреслила розбіжності між союзниками і нами» [22, р. 383]. У березні 1980 р. Дж. Картер написав листи М. Тетчер та іншим союзникам, в яких розраховував на підтримку політичних і економічних санкцій щодо Ірану і зрештою ввів їх в односторонньому порядку [22, р. 407].

В середині квітня 1980 р. заступник держсекретаря У. Кристофер прибув у Лондон з метою проінформувати М. Тетчер і П. Каррінгтона про підготовку спеціальної операції з метою звільнення заручників у Тегерані [4, р. 522–523]. За словами Кристофера, Каррінгтон одразу підтримав план Картера зі звільнення заручників, а от Тетчер була більш стриманою. Проти плану виступив і Венс, який погрожував своєю відставкою, а 21 квітня здійснив її. Зрештою спецоперація, ледь розпочавшись, провалилась [6, р. 101–104]. М. Тетчер згадувала, що вона відчувала цю рану Америки так, ніби це була рана Британії. «В певному сенсі, – писала вона, – так воно і було, оскільки будь-хто, хто викривав слабкість Америки, збільшував нашу власну слабкість» [20, р. 88–89].

Разом Тетчер і Картер виступили проти політики СРСР щодо Афганістану. Прем'єр-міністр розцінила її як «фатальний прорахунок», що «підготував шлях для відродження Америки за часів Рональда Рейгана» [20, р. 88]. У серпні 1980 р. 36. Бжезинський закликав Дж. Картера підкреслити інтерес Сполучених Штатів до подій у Польщі «за допомогою президентських листів прем'єр-міністру Тетчер» [1, р. 464].

1980-й у Сполучених Штатах був роком президентських виборів. У ході президентської кампанії колишній губернатор Каліфорнії Р. Рейган, який виступав за подолання поств'єтнамського синдрому, повернення американської самовпевненості та відродження американської могутності через зміцнення оборони, став фаворитом Республіканської партії. Занепокоєний тим, що «Америка втратила віру у себе», Рейган заявив, що «хотів би зробити все можливе, щоб сприяти духовному відродженню Америки» [16, р. 219]. «Духовне відродження» стало головною темою його виборчої кампанії і мало неабиякий вплив на виборців. Р. Чейні потім згадував, що «майже кожний республіканський чиновник тепер був прихильником Рейгана» [5, р. 138].

Обрання Р. Рейгана президентом США у листопаді, як і свою перемогу на виборах у травні 1979 р., М. Тетчер розцінила як переломний момент

у внутрішній і особливо зовнішній політиці обох країн [20, р. 156]. М. Тетчер і Р. Рейган поділяли консервативні погляди на внутрішню та зовнішню політику, симпатизували один одному і, за словами останнього, були «близькими за духом» [16, р. 204]. Тетчер з радістю прийняла запрошення від обраного президента першою відвідати США з візитом після його інаугурації [20, р. 158]. Держсекретар у 1982–1989 рр. Дж. Шульц напише, що на «особливі відносини» США і Великобританії вплинули і зробили їх такими міцними особисті відносини між Рейганом і Тетчер, «які були настільки близькими, наскільки це взагалі можливо між двома провідними лідерами» [19, р. 154].

Висновки. Відносини Сполучених Штатів і Великобританії у другій половині 1970-х – на початку 1980-х років залишались «особливими». Лідери обох країн намагались розв'язати важливі постколоніальні проблеми та усунути фінансово-економічні протиріччя, які були наслідком енергетичної кризи першої половини та кінця 1970-х років. Разом з тим, на двосторонні відносини впливав суперечливий характер міжнародної розрядки у зазначений період: її згортання чергувалось з певним потеплінням у відносинах «Схід – Захід». У свою чергу на розрядці, як і на американо-британських відносинах, позначились внутрішні процеси в обох країнах. Дискусія навколо ратифікації Договору ОСО-2 (як і його тривале вироблення) свідчила про консервативний зсув в політичному житті. Він, зрештою, привів до влади у Вашингтоні і Лондоні політиків-однотумців, які виступили за відкидання розрядки і відновлення світового лідерства США у союзі з Великобританією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Brzezinski Zb.K. Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser 1977–1981. London: Weidenfeld and Nicolson, 1983. xvii, 587 p.
2. Callaghan J. Time and Chance. Glasgow: Collins/Fontana, 1988. 584 p.
3. Carter J. A Full Life: Reflections at Ninety. New York: Simon & Schuster, 2016. 257 p.
4. Carter J. Keeping Faith: Memoirs of a President. Fayetteville: The University of Arkansas Press, 1995. xiv, 633 p.
5. Cheney D. with L. Cheney. In my Time. A Personal and Political Memoir. New York: Threshold Editions, Simon & Schuster, 2012. 565 p.
6. Christopher W. Chances of a Lifetime. New York: Scribners, 2001. 320 p.
7. Healey D. The Time of My Life. London: Michael Joseph, 1989. xiv, 607 p.
8. Heath E. The Course of my Life. My Autobiography. London: Hodder and Stoughton, 1999. xiv, 767 p.
9. Howe G. Conflict of Loyalty. London: Macmillan, 1994. xiii, 736 p.
10. Kissinger H. Years of Renewal. New York: Simon & Schuster, 1999. 1151 p.

11. Livingstone K. Livingstone's Labour. A Programme for the Nineties. London: Unwin Hyman Limited, 1989. ix, 310 p.
12. Mondale W.F. with D. Hage. The Good Fight: A Life in Liberal Politics. New York: Scribner, 2010. vii, 375 p.
13. Noack H.-J. Helmut Schmidt. Die Biographie. Berlin: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2016. 318 s.
14. Owen D. Time to Declare. London: Michael Joseph, 1991. viii, 822 p.
15. Pym F. The Politics of Consent. London: Hamish Hamilton, 1984. xi, 196 p.
16. Reagan R. An American Life. London: Hutchinson, 1990. 748 p.
17. Reflect on Things Past: The Memoirs of Lord Carrington. London: Collins, 1988. x, 406 p.
18. Rumsfeld D. Known and Unknown. A Memoir. New York: Penguin Group, 2012. xviii, 813 p.
19. Shultz G.P. Turmoil and Triumph: My Years at Secretary of State. New York: Scribners, 1993. xiii, 1184 p.
20. Thatcher M. The Downing Street Years. London: HarperCollins Publishers, 1993. xiv, 914 p.
21. Thatcher M. The Path to Power. London: HarperCollins Publishers, 1995. xiv, 656 p.
22. Vance C. Hard Choices: Critical Years in America's Foreign Policy. New York: Simon & Schuster, 1983. 541 p.
5. Cheney, D. with L. Cheney. (2012). In my Time. A Personal and Political Memoir. New York: Threshold Editions, Simon & Schuster, 565 p.
6. Christopher, W. (2001). Chances of a Lifetime. New York: Scribners, 320 p.
7. Healey, D. (1989). The Time of My Life. London: Michael Joseph, xiv, 607 p.
8. Heath, E. (1999). The Course of my Life. My Autobiography. London: Hodder and Stoughton, xiv, 767 p.
9. Howe, G. (1994). Conflict of Loyalty. London: Macmillan, xiii, 736 p.
10. Kissinger, H. (1999). Years of Renewal. New York: Simon & Schuster, 1151 p.
11. Livingstone, K. (1989). Livingstone's Labour. A Programme for the Nineties. London: Unwin Hyman Limited, ix, 310 p.
12. Mondale, W.F. with D. Hage. (2010). The Good Fight: A Life in Liberal Politics. New York: Scribner, vii, 375 p.
13. Noack, H.-J. (2016). Helmut Schmidt. Die Biographie. Berlin: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 318 s.
14. Owen, D. (1991). Time to Declare. London: Michael Joseph, viii, 822 p.
15. Pym, F. (1984). The Politics of Consent. London: Hamish Hamilton, xi, 196 p.
16. Reagan, R. (1990). An American Life. London: Hutchinson, 748 p.
17. Reflect on Things Past: The Memoirs of Lord Carrington. (1988). London: Collins, x, 406 p.
18. Rumsfeld, D. (2012). Known and Unknown. A Memoir. New York: Penguin Group, xviii, 813 p.
19. Shultz, G.P. (1993). Turmoil and Triumph: My Years at Secretary of State. New York: Scribners, xiii, 1184 p.
20. Thatcher, M. (1993). The Downing Street Years. London: HarperCollins Publishers, xiv, 914 p.
21. Thatcher, M. (1995). The Path to Power. London: HarperCollins Publishers, xiv, 656 p.
22. Vance, C. (1983). Hard Choices: Critical Years in America's Foreign Policy. New York: Simon & Schuster, 541 p.

REFERENCES:

1. Brzezinski, Zb.K. (1983). Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser 1977–1981. London: Weidenfeld and Nicolson, xvii, 587 p.
2. Callaghan, J. (1988). Time and Chance. Glasgow: Collins/ Fontana, 584 p.
3. Carter, J. (2016). A Full Life: Reflections at Ninety. New York: Simon & Schuster, 257 p.
4. Carter, J. (1995). Keeping Faith: Memoirs of a President. Fayetteville: The University of Arkansas Press, xiv, 633 p.

The American-British «special Relationship» in the context of the collapse of international détente (1977–1981)

Voytovych Oleksiy Ivanovych

Candidate of Political Sciences, Associate Professor

I. I. Mechnikov Odesa National University
Vsevoloda Zmienka str., 2, Odesa,
Ukraine

ORCID: 0009-0000-1524-9915

The American-British «special relations» in the period 1977–1981 are considered. The purpose of the article is to study the American-British «special relations» in the conditions of the winding down of détente in the second half of the 1970s – early 1980s. At the same time, the author, using the analysis of memoir literature as the main and unique source of research, solved the following tasks: to compare the opinions of political figures about politicians, American-British relations and their development in the specified period; to provide an assessment of the policy of the two countries in the conditions of winding down of international relations. To achieve the set goal and solve the tasks, the following methods were used: comparative-historical and systemic, which allow for objective coverage of the subject of scientific development. American-British relations during the period of activity of President J. Carter and Prime Ministers J. Callaghan and M. Thatcher were quite intense. The leaders of both countries tried to resolve important post-colonial problems and eliminate financial and economic contradictions that were a consequence of the energy crisis of the first half and the end of the 1970s. At the same time, bilateral relations were influenced by the contradictory nature of international détente during the specified period: its winding down alternated with a certain warming in East–West relations. In turn,

détente, as well as American-British relations, were affected by internal processes in both countries. The discussion around the ratification of the SALT II Treaty (as well as its long elaboration) testified to a conservative shift in political life. It, ultimately, brought to power in Washington and London like-minded politicians who advocated the rejection of détente and the restoration of US global leadership in alliance with Great Britain.

Key words: *American-British «special relations», détente, strategic arms limitation, East–West relations, foreign policy, strategic interest, geopolitical confrontation, ratification.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 31.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.11.2025

Дата публікації: 15.12.2025